

JUKKA MIKKONEN

Kaunokirjallisuuden metaforinen totuus

Kun angloamerikkalaisessa analyttisessä kirjallisuusfilosofiassa on tarkasteltu kaunokirjallisuuden kognitiivista funktiota, sepitteiden tavalle välittää tietoa on usein haettu summittaista vastinetta muista kirjallisista esityksistä, kuten tieteen kerronnallisista ajatuskokeista. Toinen kaunokirjallisten teosten tiedonvälitystavan suosittu vertailukohde on ollut metafora. Monet kaunokirjallisuuden tiedollista arvoa puoltavat teoreetikot eli kognitivistit ovat esittäneet, että sepitteillä on metaforien tavoin niiden kirjaimellisen merkityksen ylittävä merkitys ja että ne voivat olla totta metaforisesti. Näiden kaunokirjallisuuden metaforisen totuuden kannattajien mukaan sepitteiden välittämä tieto ylittää niin fiktion maailman kuin tieteellisen tiedon rajat¹. Mitä kaunokirjallisuuden metaforisella totuudella oikein tarkoitetaan? Entä voidaanko kaunokirjallisia teoksia pitää metaforina?

Kaunokirjallisuus ja totuus

Kun kaunokirjallisen teoksen yhteydessä puhutaan ”totuudesta”, totuudella voidaan tavallisesti tarkoittaa kahta eri asiaa: totuutta teoksen maailmassa tai teoksella välitettyä totuutta. Myös teoksella välitetyllä totuudella on useita merkityksiä. Esimerkiksi Jerome Stolnitz huomauttaa, että niin sanotun tieteellisen totuuden sijaan kaunokirjallisuuden tiedollisen arvon puolustajat puolustavat erityistä ja epämääräistä ”taiteellista totuutta” (*artistic truth*)². Peter Lamarque jatkaa väittämällä, että koska kaunokirjallisten teosten välittämät propositionaaliset totuudet osoittautuvat arkisiksi yleistyksiksi, kognitivistit ottavat käyttöön ei-propositionaalisen tai ”jonkin eksoottisemman totuuden käsitteen”³. Lamarquen mukaan kaunokirjallisuuden tiedollista arvoa selittäessään kognitivistit turvautuvat metaforisiin ilmauksiin, kuten ”kokemuksen selventäminen” ja ”ymmärryksen kehittäminen”⁴.

Stolnitzin ja Lamarquen huomiot ovat aiheellisia, sillä kognitivistit käyttävät usein sellaisia käsitteitä kuin ’taiteellinen totuus’, ’kaunokirjallinen totuus’, ’poettinen totuus’ ja ’metaforinen totuus’. Tämä johtuu siitä, että

kognitivistit myöntävät kaunokirjallisuuden tiedollisen arvon olevan kirjaimellisella tasolla vähäisen. Useimpien kognitivistien mukaan kaunokirjallisuuden kirjaimelliset totuudet, kuten historialliset todet kuvaukset, ovat vähäpätöisiä; heidän mukaansa kaunokirjallisuuden ainutlaatuinen tiedollinen arvo piilee jossain muualla, esimerkiksi sen tavassa esittää vihjauksia ja hypoteeseja, havainnollistaa ja konkretisoida käsitteitä tai esitellä ja kuvata erilaisia tapoja ymmärtää maailmaa.

Kaunokirjallisuuden metaforisessa totuudessa ei ole kyse siitä, miten kaunokirjalliset, esimerkiksi runossa esiintyvät, metaforat välittävät tietoa, vaan siitä, että kaunokirjallista teosta pidetään itsessään kompleksisena metaforana. Metaforalle perustuvaa systemaattista kaunokirjallisuuden kognitivistista teoriaa ei nähdäkseni ole esitetty; sen sijaan metafora esitetään usein kaunokirjallisen tiedonvälityksen esikuvana. Tavallisesti tämän ”metaforametaforaksi” kutsumani rinnastuksen taustalla on ajatus siitä, että metaforalla voi olla ei-parafraasinnettava kognitiivinen sisältö. Näin metaforametafora nostaa esiin sen, että kaunokirjallisuus välittää tietoa tavallisesti käyttämättä reaali maailmaan viittaavia erisnimiä ja käsitteitä.

”Metafora esitetään usein kaunokirjallisen tiedonvälityksen esikuvana. Tavallisesti tämän ’metaforametaforaksi’ kutsumani rinnastuksen taustalla on ajatus siitä, että metaforalla voi olla ei-parafraasinnettava kognitiivinen sisältö.”

Tunnetuin tällainen näkemys lienee yhdysvaltalaisen filosofin Monroe C. Beardsleyn metaforaa ja tulkinnan filosofiaa käsittelevä teoria. *Aesthetics*-teoksessaan (1958) Beardsley kutsuu metaforaa ”pienoisrunoksi” ja pitää sitä kaiken tekstuaalisen tulkinnan (*explication*) mallina. Toisaalla hän toteaa, että kaunokirjallisuus voi välittää tietoa kahdella tavalla implisiittisesti: teoksen metaforisilla ominaisuuksilla tai sen vihjaamalla teesillä⁵.

Miksi kaunokirjalliset teokset rinnastetaan nimenomaan metaforiin eikä joihinkin muihin trooppeihin? Yksi syy tähän lienee kielifilosofian ja sitä kautta filosofisten metaforateorioiden suuri vaikutus angloamerikkalaiseen analyttiseen kirjallisuusfilosofiaan. Toinen syy lienee se, että metaforalla ajatellaan olevan allegoriaa väljempi ja monimerkityksisempi tarkoite; kognitiivistit nimittäin varovat sortumasta niin kutsuttuun parabeliseen virhepäätelmään⁶, jossa kaunokirjalliset teokset ajatellaan yksinkertaisiksi allegorisiksi tarinoiksi, joilla on jokin selkeä opetus.

Kaunokirjallisuuden tiedollinen tehtävä?

Kaunokirjallisuuden tiedollisen arvon kieltävät filosofit Peter Lamarque ja Stein Haugom Olsen käyttävät yhden kappaleen *Truth, Fiction, and Literature* -teoksestaan (1994) kritisoimalla näkemystä kaunokirjallisuuden metaforisesta totuudesta. Lamarque ja Olsen, jotka eivät identifioi kritiikkinsä kohdetta, esittävät kaunokirjal-

listen teosten ja metaforien rinnastamista vastustavan argumentin, josta voidaan erottaa kaksi teesiä, epistemologinen ja institutionaalinen.

Epistemologisen teesin mukaan kaunokirjallisuuden metaforisen totuuden teoria tarvitsee perustakseen metaforisen merkityksen teorian. Jos joku väittää kaunokirjallisuuden ilmaisevan ”metaforista totuutta”, hänen tulee Lamarquen ja Olsenin mukaan tarjota kaunokirjallisuuden metaforisen merkityksen avain⁷. Kirjaimellisesti tulkittuna vaatimus metaforan merkitysfunktion eksplikoinnista on kuitenkin kohtuuton, sillä harva kaunokirjallisuuden metaforisen totuuden puolustaja todella samastaa metaforat ja kaunokirjalliset teokset. Kirjallisuuden metaforisen totuuden ajatuksessa on kyse pikemminkin metaforasta, minkä osoittaa se, että kaunokirjallista tiedosta puhuttaessa metaforisuutta käytetään synonyymisesti esimerkiksi poeettisuuden kanssa. Lamarque ja Olsen ovat kuitenkin oikeassa vaatiessaan kognitiivisteilta tarkempaa selitystä siitä, millä tavalla kaunokirjalliset teokset välittävät tietoa.

Lamarque ja Olsen kuitenkin myöntävät, että kaunokirjallisuuden metaforisen totuuden teoria perustuu yleensä ei-parafraasinnettavan metaforisen merkityksen teoriaan, jollaisen he ovat valmiit hyväksymään⁸. Tämän vuoksi he siirtyvät vahvempaan, institutionaaliseen teesiin, jonka mukaan kaunokirjallisuuden tehtävä ei ole välittää tietoa. Lamarque ja Olsen toteavat, että väittämällä on perustava tehtävä ilmaista puhujan totena

pitämä uskomus, kun taas totuuksien ilmaiseminen voi olla metaforisten lausumien satunnainen muttei perustava tehtävä⁹.

Kaunokirjallisuuden metaforisen totuuden puolustajalla on tässä nähdäkseni kaksi vaihtoehtoa: yhtäältä hän voi höllentää tiedon(välittämisen) käsitettä ja vastata, että kaunokirjallisilla teoksilla on (perustavasti) tiedollista arvoa, esimerkiksi koska ne antavat käsitteille konkreettisen muodon, ja että kaunokirjallisuuden tiedollinen arvo ei perustu tiedon välittämiseen vaan lukijan todeksi tietämällä asioilla toimimiseen¹⁰. Toisaalta kaunokirjallisuuden metaforisen totuuden puolustaja voi pitäytyä tiedon ja totuuden käsitteissä ja todeta, että kaikilla kaunokirjallisilla teoksilla olekaan perustavaa tiedollista (tietoa välittävää) arvoa, monilla teoksilla tai kirjallisuudenlajeilla on sellaista¹¹.

Nähdäkseni ei ole mielekästä ajatella, että kaikilla seipiteillä olisi tiedollista arvoa, sillä tällainen ”kognitiivinen essentialismi”¹² latistaisi kaunokirjallisen tiedon käsitteen. Pikemminkin kaunokirjallisuuden tiedon välittämiseen perustuva tiedollinen arvo on tietäntyyppisten kaunokirjallisten teosten ominaisuus. Kognitiivistit ja antikognitiivistit ovat molemmat yhtä mieltä siitä, että seipitteet ilmaisevat tai vihjaavat temaattisia väittämiä. Antikognitiivistien mukaan teoksen eksplisiittiset ja implisiittiset temaattiset väittämät ovat kuitenkin ”vain” sen teemaa jäsentäviä fiktionaalisia lausumia, joiden arvioiminen todeksi tai epätodeksi on sopimaton tapa tulkita teosta kaunokirjallisesti ja ennemminkin sen filosofista soveltamista, jossa lukija muuttaa fiktionaaliset lausumat reaali maailmaan viittaaviksi väittämiä. Sen sijaan kognitiivistien mukaan temaattisten väittämien arviointi on osa teoksen tarkoituksenmukaista, kokonaisvaltaista kaunokirjallista vastaanottoa¹³. Kognitiivistit huomauttavat, että taideteokset osallistuvat muun muassa filosofiseen, poliittiseen ja eettiseen keskusteluun. Kuten metaforisissa väittämissä, kognitiivistien mukaan myös kaunokirjallisissa teoksissa limittyy kaksi tehtävää: uskomusten välittäminen ja esteettisen nautinnon tuottaminen.

Kaunokirjallinen teos metaforana

Metaforien ajatellaan olevan lausumia (*utterances*), mutta voidaanko kaunokirjallisia teoksia pitää lausumina? Teoksen arvostamista (*appreciation*) kaunokirjallisuuden tulkinnassa korostavat teoreetikot, kuten Lamarque ja Olsen, väittävät, että kaunokirjalliset teokset eivät ole lausumia ja niistä puhuminen lausumina väheksyy niiden kaunokirjallisia ominaisuuksia. Heidän mukaansa kaunokirjallisuuden tulkinnassa ei ole tarkoitus selvittää teoksen (kielellistä) merkitystä vaan määrittää sen temaattinen ”merkitys” ja nauttia siitä esteettisesti¹⁴.

Sen sijaan kaunokirjallisuuden lausumamallia puolustavat teoreetikot, kuten Robert Stecker ja Noël Carroll, väittävät että kaunokirjalliset teokset ovat lausumien kaltaisia olioita, sillä ne ovat tarkoituksellisen inhimillisen toiminnan kielellisiä tuotteita. Stecker huomauttaa, ettei esteettisen arvostamisen ja kielellisen ymmärtämisen

tarvitse sulkea toisiaan pois; päinvastoin, teoksen kielellinen ymmärtäminen auttaa lukijaa arvostamaan sitä paremmin¹⁵.

Kirjallisilla taideteoksilla ja arkikeskustelun lausumilla on kuitenkin monenlaisia rakenteellisia ja funktionaalisia eroja. Kuten taidefilosofi Jerrold Levinson toteaa, kirjallisia taideteoksia lienee mielekkäintä ajatella kaunokirjallisina lausumina (*literary utterances, literances*), jotka eroavat arkikeskustelun lausumista konteksteihin liittyvien erojen vuoksi. Levinsonin mukaan kaunokirjallisen lausuman merkitykseen vaikuttavat muiden muassa kirjailijan julkinen rooli, tämän edeltäjien vaikutus sekä kirjallinen kulttuuri johon tämä kuuluu, teoksen laatimissajankohta ja aikalaistapahtumat sekä kirjailijan muu taiteellinen tuotanto¹⁶.

Toiseksi metaforaa pidetään usein lausumana, jonka puhuja tarkoittaa tulkittavan kuvaannollisesti ja jonka merkitys on puhujan tarkoittama merkitys. Sopiiko tällainen intentionalistinen tulkintatapa kirjallisiin taideteoksiin? ”Hypoteettista intentionalismia” edustavan Levinsonin mukaan teoksen puhujan tarkoittama merkitys on oletamus, jonka tarkoituksenmukaisilla tiedoilla varustettu ja sympaattinen lukija todennäköisimmin muodostaa teoksen ”ideaaliyleisön” uskomuksista¹⁷.

Sen sijaan ”maltilliseksi todelliseksi intentionalistiksi” itseään nimittävä Noël Carroll pitää kaunokirjallista teosta kontekstuaalisena lausumana, jonka merkitys täytyy kytkeä johonkin todelliseen puhujaan. Carrollin mukaan kaunokirjallisen teoksen merkitys määrittyy sen tekstuaalisesta merkityksestä sekä parhaasta kirjailijan todellista tarkoitusta koskevasta informaatiosta, joka saavutetaan selvittämällä teoksen taidehistoriallista kontekstia, aikalaisyleisön yhteisiä uskomuksia, kirjailijan julkista biografiaa ja hänen tuotantoaan¹⁸.

Entä millaista on kaunokirjallisuuden metaforinen vuorovaikutus; kuinka seipitteen kuva ja todellisuuden kuvattava määrittyvät? Tavallisesti kaunokirjallisen teoksen ”metaforisena kuvana” pidetään kirjailijan luomaa tarinaa sekä siihen kuuluvia fiktionaalisia objekteja. Muiden muassa Graham Dunstan Martin esittää, että kaunokirjallisuuden tapa viitata reaali maailman olioihin on metaforinen, symbolinen tai allegorinen. Martinin mukaan Goethen Faust-hahmo esimerkiksi ilmentää tiettyjä ihmisluonnon piirteitä; Faust on näiden piirteiden ”keskipiste tai yhdistelmä” eli ”laadittu” tai ”epäsuora” viite¹⁹. Martin siis ajattelee fiktionaalisten objektien olevan kuvauksia, jotka epäsuorasti viittaavat reaali maailman olioihin tai tuovat ne lukijan mieleen. Tällaisissa teorioissa kaunokirjallisen teoksen ajatellaan olevan monimutkaisen implisiittisen metaforan: kaunokirjallisuuden metaforisen kuvan muotoilee kirjailija kuvauksillaan, kun taas kuvattavan hän esittää implisiittisesti ja jättää lukijan eksplikoitavaksi.

Jotta kaunokirjallinen teos voisi olla aito (gricelainen) kommunikatiivinen teko, kirjailijalla ja tämän yleisöllä pitäisi olla jaettu uskomus, että kirjailija pyrkii saavuttamaan tietynlaisen vastaanoton – teoksen tulkittamisen ”väittävä” metaforana – jaetun uskomuksen (puhujan

kaunokirjallisessa lausumassa ilmentämän tarkoituksen) nojalla. Toiseksi, jotta kaunokirjallinen teos voisi olla ”väittävä metafora”, yleisön pitäisi tunnistaa teos a) ”metaforaksi” eli tunnistaa sen merkityksen olevan kuvaanollisen ja b) ”väittämäksi” eli pystyä identifioimaan teoksen kommunikatiivinen sisältö²⁰. Tämä muotoilu herättää kysymyksen siitä, mitä ylipäänsä on metaforan ”kognitiivinen sisältö”. Onko metaforilla – ja kaunokirjallisilla teoksilla – kognitiivinen sisältö, jonka voidaan sanoa olevan tosi tai epätosi? Vai tarjoavatko metaforat ja kaunokirjalliset teokset totuuksien sijaan esimerkiksi uusia ajattelun tapoja ja tuoreita käsitteellisiä malleja? Edellistä mallia löyhempänä kaunokirjallisuuden me-

taforis-kommunikatiivisen teon muotoiluna voitaisiin ajatella, että kirjailijan tarkoitus on kutsua tai rohkaista lukija ajattelemaan, kuvittelemaan tai miettimään jotakin seikkaa (asiaintilaa tai ideaa) johonkin toiseen ideaan (asiaintilaan tai ideaan) liittyvillä, toisentyypisillä käsitteillä²¹. Kaunokirjallisuuden metaforinen interaktio on kuitenkin edellä hahmoteltua kirjailijan ”keskustelu-merkitystä” laajempi ilmiö. Kirjallisella taideteoksella on aina teema – se käsittelee jotain yleistä ideaa –, ja tämän vuoksi lukijat voivat soveltaa teosta metaforisesti selittämään omaa aikaansa. Kaunokirjallisuuden metaforinen tieto ylittää näin myös tekijän tarkoituksen.

Viitteet

- 1 Ks. esim. Gibson 2007, 102. ”Kaunokirjallisuudella” viitataan (ensisijaisesti proosamuotoiseen) kuvitteelliseen kirjallisuuteen, josta englannin kielessä käytetään nimitystä *fiction*. Näin ollen raja on esimerkiksi eräät runouden lajit tarkastelemani ulkopuolelle.
- 2 Stolnitz 1992, 191.
- 3 Lamarque 2006, 129–130.
- 4 Lamarque 2007, 21.
- 5 Beardsley 1981, 144 & 430.
- 6 Termi *parabolic fallacy* on peräisin Thomas G. Pavelilta (1983, 88).
- 7 Lamarque & Olsen 2002/1994, 344. Merrie Bergmann (1982, 243) huomauttaa, että metaforien käyttöä väittämässä on vastustettu viittaamalla metaforien merkitysrikkauteen.
- 8 Ks. myös Lamarque 2008, 165.
- 9 Lamarque & Olsen 2002/1994, 342 & 363.
- 10 Ks. esim. Gibson 2007.
- 11 Ks. esim. Carroll 2007.
- 12 Termi *cognitivist essentialism* on peräisin Berys Gautilta (2007, 180).
- 13 Ks. esim. Carroll 2000, 193–194, 196 & 199.
- 14 Ks. Olsen 1982, 13–31 & Lamarque & Olsen 2004, 202–203.
- 15 Ks. Stecker 1997, 161–162 & Stecker 2006, 426.
- 16 Levinson 1992, 229. Ks. myös Levinsonin (ibid., 241) näkemys kaunokirjallisuuden ja arkikeskustelujen kommunikatiivista eroista.
- 17 Levinson 1992, 224–225 & 228–229.
- 18 Ks. Carroll 2001, 197–198 & 200–201; Carroll 2002, 321, 323, 326 & 328.
- 19 Martin 1975, 88–89 & 92. Martin käyttää termejä *constructed reference* ja *indirect reference*.
- 20 Gricen kommunikatiivisten aktien teoriasta ks. Grice 1957 & Grice 1969.
- 21 Vrt. Lamarque & Olsen 2002/1994, 360.

Kirjallisuus

- Beardsley, Monroe C., *Aesthetics – Problems in the Philosophy of Criticism*. Second Edition. Hackett Publishing, Indianapolis 1981 [1958].
- Bergmann, Merrie, *Metaphorical Assertions. Philosophical Review*, Vol. 91, No. 2 (1982), 229–245.
- Carroll, Noël, *Art, Intention, and Conversation*. Teoksessa Iseminger, Gary (toim.), *Intention and Interpretation*. Temple University Press, Philadelphia 1992, 97–131.
- Carroll, Noël, *Literary Realism, Recognition, and the Communication of Knowledge*. Teoksessa.
- Gibson, John, Wolfgang Huemer & Luca Pucci (toim.), *A Sense of the World: Essays on Fiction, Narrative, and Knowledge*. Routledge, Lontoo 2007, 24–42.
- Carroll, Noël, *Art and the Domain of the Aesthetic. The British Journal of Aesthetics*, Vol. 40, No. 2 (2000), 191–208.
- Gaut, Berys, *Art, Emotion, and Ethics*. Oxford University Press, Oxford 2007.
- Gibson, John, *Fiction and the Weave of Life*. Oxford University Press, Oxford 2007.
- Grice, Paul, *Meaning. The Philosophical Review*, Vol. 66, No. 3 (1957), 377–388.
- Grice, Paul, *Utterer’s Meaning and Intention. The Philosophical Review*, Vol. 78, No. 2 (1969), 147–177.
- Lamarque, Peter, *Cognitive Values in the Arts: Marking the Boundaries*. Teoksessa Kieran, Matthew (toim.), *Contemporary Debates in Aesthetics and the Philosophy of Art*. Blackwell Publishing, Malden 2006 [2005], 127–139.
- Lamarque, Peter, *Learning from Literature* (1997). Teoksessa Gibson, John, Wolfgang Huemer & Luca Pucci (toim.), *A Sense of the World: Essays on Fiction, Narrative, and Knowledge*. Routledge, Lontoo 2007, 13–23.
- Lamarque, Peter, *Philosophy of Literature*. Blackwell Publishing, Malden & Oxford 2008.
- Lamarque, Peter & Olsen, Stein Haugom, *Truth, Fiction, and Literature. A Philosophical Perspective*. Clarendon Press, Oxford 2002 [1994].
- Lamarque, Peter, & Olsen, Stein Haugom, *The Philosophy of Literature: Pleasure Restored*. Teoksessa Kivy, Peter (toim.), *The Blackwell Guide to Aesthetics*, Oxford 2004, 195–214.
- Levinson, Jerrold, *Intention and Interpretation: A Last Look*. Teoksessa Iseminger, Gary (toim.), *Intention and Interpretation*. Temple University Press, Philadelphia 1992, 221–256.
- Martin, Graham Dunstan, *Language, Truth, and Poetry: Towards a Philosophy of Literature*. Edinburgh University Press, Edinburgh 1975.
- Olsen, Stein Haugom, *The ‘Meaning’ of a Literary Work. New Literary History*, Vol. 14, No. 1 (1982), 13–32.
- Pavel, Thomas G., *The Borders of Fiction. Poetics Today*, Vol. 4, No. 1 (1983), 83–88.
- Stecker, Robert, *Artworks: Definition, Meaning, Value*. Pennsylvania State University Press, University Park 1997.
- Stecker, Robert, *Moderate Actual Intentionalism Defended. Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 64, No. 4 (2006), 429–438.
- Stolnitz, Jerome, *On the Cognitive Triviality of Art. British Journal of Aesthetics*, Vol. 32, No. 3 (1992), 191–200.